

СТАТТЯ НОМЕРА

УДК 343.93

Юрій Володимирович ОРЛОВ,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

TRAUMASTUDIES У ФОКУСІ КРИМІНОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ (УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ)

Постановка проблеми. *Traumastudies* – міждисциплінарний напрям дослідження колективних (групових) психологічних травм, що мають властивість ретранслюватися від одного покоління до іншого в різних часових проміжках. Це – світ великої інтелектуальної традиції, долучення до якої власним – українським – розлогим травматичним досвідом, його філософським і науковим осмисленням становить не лише пізнавальний, а й безпосередньо прикладний безпековий інтерес.

Заклики позбутися комплексу жертви (репресій, режиму, окупації, війн тощо), переступити через нього й рухатись далі, використовуючи позитивну мотивацію, установку на розвиток та нересинтементарні патерни з естетичної точки зору виглядають вельми привабливо, а з політичної – енергетично зарядженими, життєствердними. Але там, де політичні гасла видаються життєствердними, досить часто політична практика виявляється мертвонародженою, жодною мірою не здатною відповідати деклараціям, вкрай симулятивною. І у випадку з пропозиціями позбутися комплексу жертви, відмовитись від нього може виявитись, що найбільш доречним для опису такого підходу стане прислів'я «Той камінь, який будівельники відкинули, став наріжним». Неможливо позбутися травми, «заплющивши на неї очі». Так само неможливо позбутися досвіду й пам'яті (хіба що внаслідок іншої ментальної супер-травми); не існує принципових, соціально безпечних механізмів такого забування. З пам'яттю варто працювати свідомо, переміщувати витіснені в підсвідоме (несвідоме) складники у сферу рацію; інакше енергетика несвідомого, як особистісного, так і колективного, визначатиме траєкторію занепаду, руйнації культурних патернів, соціальних (зокрема, і правових) порядків, що їх обрамляють. Розуміння цієї обставини серед іншого покладено у підґрунтя численних психотехнік, що практикуються в системах політичної пропаганди, ведення «інформаційних війн» і застосовуються в тому числі і проти народу України.

У цьому контексті мав рацію З. Фройд, який зазначав, що у душевному житті ніщо, що колись виникло, не може зникнути¹, а тим паче, коли йдеться про особистий і колективний травматичний досвід, з яким варто працювати, а не імітувати забування. «Сутінкові» стани перманентної ремінісценції, що із нав'язливістю неврозів проєктують *витіснені* та/або *фальсифіковані (заміщені)* колишні травми у дійсність і майбутнє, міфогенні алюзії величності й жертвовності (функціонально – ресентименту) – перелік загальносоціальних і кримінологічних проблем, не вельми широкий за найменуваннями, однак масштабний за інтелектуальним викликом і потенційними наслідками його сприйняття для всього українського суспільства та державотворчого процесу. І йдеться не лише про воєнно-політичний і пов'язаний з ним пропагандистсько-сугестивний соціально деструктивний контекст, а й про більш широку загальносоціальну панораму девіантності та кримінальності, найглибші коріння якої виявляють себе на рівні колективних травм та архетипічних збоїв. При цьому ми прагнемо до того, аби у читача не скалося хибного враження про те, що в межах кримінологічної роботи (будь-якого формату, в принципі) можна сформулювати детальну рецептуру актуалізації й терапевтичного перепроживання (прощення/розкаяння) зазначених колективних психічних утворень. Ні. Такого стибу завдання вирішується на міждисциплінарному рівні у переважно антропологічному ґносеологічно-гравітаційному полі (робота з архівами, психоісторичні та соціологічні опитування первинних носіїв травматичного досвіду, фіксація параметрів постпам'яті тощо). Цілі ж кримінологічного осмислення зазначених феноменів є більш скромними: а) первинний опис найбільш соціально значущих колективних травм у їх зв'язку з детермінаційним комплексом злочинності; б) висунення гіпотез та наведення аргументів щодо можливих зв'язків колективних травм та інших особливих колективних несвідомих психічних утворень з масовою асоціальністю; в) аналіз масової віктимізації народів, детермінованої колективною травматичністю; г) формування відповідних пропозицій у сфері стратегування протидії злочинності й активізації суміжних досліджень.

Злочинець як жертва – один із продуктивних ракурсів дослідження моделі індивідуальної злочинної поведінки, з позицій якого виявляють ті специфічні риси детермінаційного комплексу кримінальної активності, які приховано від лінійного аналізу, «погляду з кута». У науці вже здійснено низку вдалих спроб реалізації вказаного підходу до поглиблення розуміння механізму детермінації окремих злочинів (роботи Н. Крісті, Х. Курі, Д. І. Перепелиці, В. І. Поклада та ін.). Натомість відповідної ґносеологічної проєкції на масовий рівень відтворення кримінальних практик і колективної віктимності у науково завершеному чи бодай фрагментарному, але комплексному (в межах фрагменту) вигляді здійснено не було. У цьому аспекті варто, ясна річ, згадати працю О. М. Литвинова та Є. О. Гладкової під

¹ Фрейд З. Избранное : кн. 2. М. : Московский рабочий; Вся Москва, 1990. С. 9.

назвою «Паноптикон Vol. II, або Новий Віктимальний Порядок»¹, в якій презентовано оригінальну парадигму віктимального порядку, що фактично репрезентує реверс кримінальності або ж криміналізму як масового феномену (властивості). Проте запропонована в ній кримінологічна оптика налаштована на найвищій рівні концептуалізації знання про соціальну реальність у всіх можливих її вимірах. Наше ж завдання ми вбачаємо у специфікації психогенних складових колективної ментальності у контурах травматичного досвіду, архетипічних збоїв із виходом і на фактори криміналізації соціогенези та її віктимізації.

Наукова гіпотеза полягає у наявності впливу колективних історичних (хронічних) та актуальних (гострих) травм українського народу (його спільнот) на сучасний стан соціальності, що виражається у недоліках підтримання і цілеспрямованого виконання соціального договору через концепт та апарат держави, у правовому й моральному нігілізмі, що має своїм наслідком системну корупцію, корисливість і підвищену психогенну віктимність щодо деструктивних пропагандистських дій, злочинів агресії, ненависті та кримінального сепаратизму.

Отже, **мета** цієї роботи полягає у виявленні, описі та поясненні стану й окремих елементів механізму криміногенної дії колективних психологічних травм.

Виклад основного матеріалу. *Traumastudies* репрезентує потужний теоретичний фундамент для досліджень як загальнотеоретичних (індиферентних щодо груп і спільнот), так і специфічно теоретичних, прикладних (соціально контекстуальних щодо окремих колективів, груп, націй, народів тощо). Наявний доробок характеризується значним евристичним потенціалом щодо виявлення і пояснення окремих і водночас значних, глибинних шарів детермінаційного комплексу злочинності, які раніше не потрапляли у фокус кримінологічного аналізу. У контексті дослідження злочинності на теренах нашої держави йдеться про наукову візуалізацію, артикуляцію й інтерпретацію зв'язків між генеральним станом злочинності, опосередковано через політико-культурні й економічні узвичаєння та психогенні фактори, пов'язані з колективними (актуальними та історичними) травмами. Виконання цього завдання, втім, є пов'язаним як з більш очевидними, так і з менш очевидними гносеологічними труднощами. Те, що на поверхні, – недостатнє наукове розуміння механізмів відтворення травматичного й посттравматичного досвіду в Україні. Йдеться про фактологічний та методичний рівні проблематизації наукового пошуку. Більш глибинний, методологічний, презентовано, *по-перше*, проблемами дослідження колективного психічного як такого. Може здатися, що немає жодних сумнівів у тому, що широке застосування в роботах представників *traumastudies* напрацювань із теорії психоаналізу (передусім праць Й. Брейера, Д. Віннікотта, Ж. Лакана, З. Фрейда та ін.) є обґрунтованим і

¹ Литвинов О. М., Гладкова Є. О. Паноптикон Vol. II, або Новий Віктимальний Порядок. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2019. Спецвип. С. 163–174.

методологічно беззаперечним. Тим не менш без відповіді залишаються питання про те, де особистісний травматичний досвід набуває рис спільності з досвідом інших, трансформуючись у колективний, у колективну травму? Чи є коректним з наукової точки зору екстраполяція відомих, описаних механізмів витіснення й заміщення травми на індивідуальному рівні на рівень колективний? Наявні напрацювання *traumastudies* ґрунтуються саме на такій екстраполяції та аналогії.

По-друге, якщо йдеться про колективні психічні утворення, детерміновані травмою, при тому утворення як свідомого, так і несвідомого рівня, то обов'язковим, видається, є звернення й до загальнотеоретичних засновків про колективне несвідоме як таке, виявлення значення для нього травматичного досвіду, визначення впливу останнього на базові параметри колективного несвідомого. Саме через зіставлення, належну компліментаризацію психоаналітичних та колективно-психологічних концептів і концепцій можна забезпечити коректність застосування аналогії. Якщо цю епістемологічну процедуру не здійснювати, тоді слід визнати колективний травматичний досвід і посттравматичний синдром самостійним складником колективного несвідомого, що розвивається за власними закономірностями. Однак такий ракурс проблематизації вивчення колективних травм у напрямі *traumastudies* не представлено взагалі; в окремих роботах він згадується лише побіжно, без спроб дати обґрунтовані відповіді на принципові питання психологічної та кримінологічної доктрин.

Цілком зрозуміло, що в межах окремої наукової розвідки, якою є ця робота, вирішити фундаментальні проблеми психологічної науки неможливо. Однак є можливим розгортання ґносеологічного руху за траєкторіями, які рівною мірою допускають альтернативні варіанти вирішення вказаних проблем. У зв'язку з цим наша позиція полягає у тому, що колективне несвідоме може містити у собі щонайменше три складові: 1) ноосферу; 2) архетипи; 3) витіснені травми. Ясна річ, обмеження колективного несвідомого лише цими складовими зумовлюється саме науковим мисленням та стилістикою. Поза ними – найширша гама джерел і способів філософського (трансценденція), мистецького (творче натхнення), релігійного (догматично-духовного) та містичного (альтернативно-духовного) пізнання. Та і, власне, віднесення ноосфери до колективного несвідомого є до певної міри умовним, таким, що ґрунтується не на психологічних доктринах, а на філософських, міждисциплінарних концептах ноосферизму (В. І. Вернадський, П. Т. де Шарден), на визнанні інтерсуб'єктного, а тому й об'єктивного характеру ноосфери як інформаційного поля вселюдства.

Ноосфера та архетипи – надбання вселюдства; травми – локальні (з більшим чи меншим ступенем локалізації) колективно-психологічні утворення. Ці складові можуть бути облаштовані як ієрархічним чином, так і констелятивно, перебувати в активній двосторонній взаємодії, або бути детермінаційно односпрямованими. Тому вказані компоненти, в тому числі й

колективні травми, цілком можуть зберігати свою умовну функціональну та гносеологічну самостійність, ставати предметом наукової розробки як окремо, так і у взаємодії з архетипами там, де це доцільно та обґрунтовано. Малоймовірною, разом із тим, видається можливість прямого впливу колективної травми на ноосферу, якщо, звісно, не йдеться про глобальні катаклізми чи нові Темні віки; так само і про безпосередній вплив ноосферичних компонентів на редукцію, ретрансляцію і перепроживання колективної травми у локальних соціальних сценаріях і сюжетах; бо ноосфера локально не специфічна. Отже, це дослідження охоплюватиме кримінологічний аналіз колективних травм (український контекст) саме як локально виражених масових психогенних факторів, на відтворення моделей яких можуть впливати архетипи у їх проєкції на площину вітчизняних етнічно-політичних особливостей. При цьому логіка дослідження передбачає послідовне здійснення трьох пізнавальних процедур: 1) визначення теоретичних засновків дослідження колективної травми; 2) опис фактологічної бази українського травматичного контексту; 3) кримінологічну специфікацію загальнотеоретичних положень до особливостей динаміки травматичного досвіду українського народу й окремих його спільнот.

Говорячи про базові **теоретичні засновки** для розгортання мислення у заданому гіпотезою напрямку, варто звернути увагу на такі вихідні положення психологічної науки й *traumastudies*.

1. *Особисте несвідоме фундується трансособистим або колективним несвідомим*, що впливає на сприйняття, мотиваційну та волюву сфери. К. Г. Юнг доводив, що архетипи не є успадковуваними ідеями чи уявленнями, а є лише можливістю цих ідей та уявлень, що зовсім не те ж саме¹. При цьому архетипи як універсальні «думко-форми» (перегукується з категорією «концепт» у філософії Ж. Дельоза – прим. авт.) людства рівною мірою є як *почуттями*, так і *прадумками*, образами; вони навіть ведуть своє власне, самостійне життя на зразок парціальних душ, що легко можна виявити в тих філософських та гностичних системах, які спираються на усвідомлення несвідомого як на джерело знань². Отже, архетипи, крім функції деякого вмістилища універсальних сенсів, несуть на собі, вочевидь, енергетичний заряд, є спонуками найглибшого рівня етіології екзистенції, мислення й поведінки, детермінують останні, не залишаючись статичними лакунами. Їх «гравітаційні поля» неодмінно впливають на світосприйняття і діяльність, наповнюючи вказані «думко-форми» конкретно-історичним (контекстуальним) символічним змістом, здатним до самоконструювання дійсності, визначення її інтерсуб'єктивного, але водночас екзистенційно забарвленого, особистісно емоційно резонансного контексту соціальності. Отже, архетипи впливають як на особливості сприйняття травматичних подій, загострюючи чи послаблюючи їх деструктивні ефекти, так і на специфіку посттравматичних станів і процесів.

¹ Юнг К. Г. Очерки психологии бессознательного / пер. с англ. Изд. 2-е. М. : Когито-Центр, 2013. С. 81.

² Там само, с. 81.

2. Як на особистісному, так і на колективному рівнях трансособисте несвідоме діє не прямо, безпосередньо, а опосередковано через складні структури душевного (психічного) апарату, *активізуючись під впливом певних тригерів*. І якщо в особистісному вимірі їх може бути скільки завгодно багато, то у колективному – ні. Лише ті обставини із життя суспільства чи великих соціальних груп, які були спільними та архетипічно резонуючими для значної кількості людей, мають шанс послугувати тригерами до зміни типового (визначеного традиціями, узвичаєннями культурного, політичного, економічного та правового ґибу) градієнту дії колективних «думко-форм». Як правило (історичний досвід тому підтвердження), події такої якості є травматичними. Потужна психотравма, що спирається на цілком онтологічні, фізичні викривлення траєкторій соціодинаміки, здатна сягнути найглибших шарів універсальних домінант, енергетичних концептів масового несвідомого.

Втім, обґрунтованими, на нашу думку, будуть сумніви щодо здатності певних обмежених територіально та за колом осіб (нехай і в разі великого, але не тотального охоплення населення) і подій, навіть найбільш травматичного характеру, якимось чином змінити, трансформувати зміст архетипів. Останні є універсальними «думко-формами» усього людства та не формуються в межах розвитку окремих націй і народів. Натомість цілком можна піддати змінам градієнти архетипічної динаміки в конкретних етносах, чим породжуються категорії ментальності, менталітету, національного характеру тощо. Тож, колективні травми змінюють не архетипічний фундамент, а радше особливості його дії і на масовому, груповому, і на індивідуальному рівнях, тобто детермінують *архетипічні збої* (зміна не концепту, а практики його реалізації, життєвтілення), невідповідності між колективними «думко-формами» та конкретно-історичними умовами їх наповнення, станом соціальних конвенцій, функціональністю політичних, правових та економічних інститутів і культурних патернів.

3. Колективні травми залежно від їх змісту, інтенсивності та спрямованості дії, можуть і не детермінувати архетипічні збої, не сягати «глибини залягання» цих «думко-форм» або ж змістовно бути індиферентними щодо них. Такого ґибу травми формують менш масштабні та тривалі соціальні конфлікти, ремінісценції у сюжетах суспільного розвитку. Проте так чи інакше, якщо психотравма набула колективного характеру, слід усвідомлювати те, що, по-перше, вона впливатиме на всю панораму суспільного життя, являючи групові суперечності найрізноманітнішої природи несвідомої етіології (це стосується і криміногенної детермінації). По-друге, великий ризик тривалого збереження та маніпулятивного використання травматичних алюзій у політиці й інформаційних війнах із широким застосуванням і стимуляцією механізмів постпам'яті.

Тут знову доречно згадати думку З. Фрейда про те, що у душевному

житті ніщо, що одного разу виникло, не може зникнути¹. Тож і травми залишаються у «колективній душі» на вельми тривалий період та можуть бути лише трансформовані й розумно сублімовані у соціально конструктивний процес. Інакше їх енергетика є руйнівною.

4. На індивідуальному рівні життєве потрясіння чи травма завдяки механізмам витіснення та заміщення здатна викликати невроз, істерію чи амнезію (З. Фрейд, О. Сакс та ін.). Як перше, так і друге може проявлятися на масовому рівні у разі відповідної масової травматизації. *Соціальні неврози, істерії страху, соціальні амнезії* – одні з негативних рис колективно-психічного апарату будь-якого етносу, що не можуть не впливати на весь ландшафт соціального життя, включно зі злочинністю.

5. Дискурс *traumastudies* – специфічний; мислення розгортається з використанням таких категорій як катастрофа, досвід, очевидці (носії досвіду). Із кримінологічної точки зору цей словник доцільно доповнити нащадками (спадкоємцями) як носіями *постпам'яті* (концепція М. Хірш) про катастрофу, що мають квазіособистий досвід, який ґрунтується на емпатії. Ця обставина актуалізує проблеми соціальної міфології, стимулювання постпам'яті в механізмах пропаганди, соціальної дезорганізації та поширення злочинів ненависті.

6. Спадкоємність, ретрансляція травматичного досвіду порушує питання про визначення часових меж, якими може охоплюватись дослідження травми. Вважаємо прийнятним для сучасного наукового дослідження української травматичної ретроспективи взяти період у 100 років (приблизно), тобто від 1917 р. й до поточного моменту. Примітно у зв'язку з цим, що проекти Українського інституту національної пам'яті беруть свій відлік також від 1917 року². Це можна пояснити особливостями саме українського контексту, для якого 1917 р. є пов'язаним із початком першої системної, символічно, політично, економічно та юридично оформленої спроби національного державотворення та відповідною травматичною реакцією на неї. Тобто йдеться про первинні контури етнополітичної ідентичності, підкріпленої реальною символічно-дискурсивною, правничою, економічною і воєнно-політичною практикою.

7. Одним із засадничих також виявляється і положення про критерії відмежування колективної травми від неординарних, однак нетравматичних групових подій (скажімо, розпад СРСР, зміна політичного режиму внаслідок тієї чи іншої «революції» тощо), або ж травми групової, однак такої, що не набула значення колективної, яка змінює матриці сприйняття та діяльності у соціально значимих масштабах. Ключовими позиціями для такого відмежування вважаємо такі: а) *якість травмуючої обставини*, що, по-перше, порушує фізичні основи життя спільноти (спільнота зазнає фізичного знищення та/або масового поневолення – ув'язнення, обертання в рабство тощо – умовно значної своєї частини), по-

¹ Фрейд З. Избранное : кн. 2. М. : Московский рабочий; Вся Москва, 1990. С. 9.

² Український інститут національної пам'яті : офіц. веб-сайт. URL: <https://old.uinp.gov.ua/> (дата звернення: 14.09.2020).

друге, вказує на радикальну невідповідність події наявним соціальним конвенціям і цінностям у сфері моралі й неможливість узгодити катастрофічні події з наявним дискурсом, етикою співжиття (ця якість детермінує витіснення й заміщення та, як наслідок, виникнення таких симптомів, як колективний невроз, істерія та амнезія); б) *масштаб травмуючої обставини* має бути достатнім для порушення фізичних та пов'язаних із ними етичних основ життя спільноти. Ознака достатності є умовною й залежить від загальної чисельності спільноти, поширеності інформації серед її членів про відповідну подію, наявних практик інтерпретації такої інформації та інтенсивності її циркуляції і ретрансляції.

Викладені загальнотеоретичні засновки відкривають можливості їх застосування для аналізу історії України ХХ–ХХІ ст.ст., здійснення відповідної специфікації, адже кожна нація має власну унікальну історію травматизації. Одні етноси виробили й зміцнили колективний імунітет, зазнавши історичних потрясінь, інші були інвалідизовані чи взагалі зникли з культурно-політичної і цивілізаційної мапи світу. Тож, щоб зберегти життєздатність і виробити стратегії осмисленої роботи із травмами, варто систематизувати травматичний досвід, вичленивши з нього ключові ознаки й фактори, що впливають на сучасну соціальну практику.

Фактологічна база українського травматичного контексту має яскраво виражену сюжетність, тобто відтворюється в межах українського самостійницького (національно-самостійницького чи євроінтеграційного) проекту і лише частково (в частині травми Другої світової – Великої Вітчизняної війни, а також у репресивно-контроверсійному аспекті) перетинається із російсько-імперським сюжетом, що також продовжує існувати в частині українського суспільства. З урахуванням цих обставин, зважаючи на критерії відмежування колективної травми від інших неординарних масових подій, серед них можна виділити такі:

1) національно-визвольна боротьба (1917–1921), що містить у собі: а) травму бойових дій проти більшовиків та інших угруповань під час так званої «громадянської війни»; б) «червоний терор»;

2) голодомор 1921–1923 рр., зумовлений екологічними чинниками у поєднанні з політико-економічними (тривалі воєнні дії, реквізаційна хлібозаготівельна політика більшовистської влади);

3) колективізація, Голодомор 1932–1933 рр. (геноцид українського народу);

4) Великий терор 1937–1938 рр.;

5) Друга світова війна, Велика Вітчизняна війна (1941–1945 рр.);

6) депортації: кримськотатарського народу (1944 р.), українців з Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Підденного Підляшшя, Любачівщини та Західної Бойківщини у 1944–1951 рр.*;

* Депортації здійснили травмуючий вплив на окремі етноси і спільноти, у зв'язку з чим посттравматичні практики як колективно-психогенні фактори відтворюються у кількісно обмежених відповідних соціальних групах. Щодо депортації українців у 1944–1951 рр.: 1) протягом 1944–1946 рр. із семи західних областей України у північно-східні регіони СРСР виселили 36609 осіб (Депортації: матеріали

7) голодомор 1946–1947 рр.;

8) перманентні політичні репресії, травма масових розстрілів, ув'язнень, функціонування ГУЛАГу¹;

9) воєнний конфлікт із РФ та незаконними збройними формуваннями, що триває з 2014 р. на території окремих районів Донецької та Луганської областей*.

Не підлягає сумніву те, що кожна із згаданих вище травматичних подій має власну специфіку, характеризується різним ступенем травматизації і довжиною перспективної лінії відтворення у наступних поколіннях. Втім, наразі варто говорити радше про спільність, про сукупний, кумулятивний ефект від усіх травм, адже навряд чи є можливість відмежувати наслідки однієї травми від наслідків іншої в єдиному посттравматичному процесі. Зрозумілим є те, що, як висловився Ю. Тішнер, комунізм залишив по собі антропологічну помилку, помилку у сприйнятті світу². Як і те, що той узагальнений «комунізм» не був феноменом стороннім, зовнішнім щодо соціальних структур; він був іманентною світоглядною властивістю, наративом значної (імовірно, більшої) частини населення України, відтворювався у її соціальних практиках і мисленні. І це – принциповий момент, який визначає щонайменше бінарну природу травматичності українського суспільства: є свідомо та несвідомо травмовані, адже причетність (натхнення участь чи пасивний лоялізм, компрадорство) до суб'єкту травматизації також є фактором особистісної й колективної морально-психологічної деформації, що розлого аргументовано у працях Г. де Тарда, Х. Курі та ін.

Міждисциплінарна і кримінологічна специфікація теоретичних засновків до фактологічної бази дозволяє виділити два типи колективної травматизації, що характеризуються відмінними механізмами детермінації асоціальних ефектів, в тому числі й злочинності.

І. Колективна травма як безпредметний чинник траєкторії соціогенези є проявом не відрефлексованого на рівні широкої суспільної

музею «Територія терору». URL: <http://www.territoryterror.org.ua/uk/history/1945-1953/deportations/> (дата звернення: 14.09.2020)); 2) 9 вересня 1944 року УРСР та Польща уклали угоду про «взаємний обмін населенням», унаслідок якої близько 700 тис. українців з Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Південного Підляшся, Любачівщини і Західної Бойківщини були примусово переселені на територію Польщі. У 2018 р. Верховна Рада України встановила другу неділю вересня офіційним днем пам'яті про насильницькі депортації в 1944–1951 роках (Пам'ятаймо про депортації 1944–1951 років // Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/pamyataymo-pro-deportaciyi-1944-1951-rokiv> (дата звернення: 14.09.2020)).

¹ За 1920–1953 рр. через систему ГУЛАГу пройшло близько 10 млн осіб, у т. ч. 3,4–3,7 – за «контрреволюційні злочини».

* Травматичний досвід подій Революції гідності можна віднести до колективної травми, але не безспірно. Беззаперечним є той лише факт, що травматизація вказаних подій детермінується як об'єктивною, так і значною мірою суб'єктивною каузальністю (кероване травмоутворення як соціальне конструювання, метафізичність не у доповнення, а на противагу онтологічності). Від дослідження співвідношення цих факторів і складових у механізмі колективної травматизації залежатиме відповідь на питання про можливість чи неможливість віднесення травми «небесної сотні» до колективної, психогенно значимої для всього чи принаймні більшої або відносно великої частини суспільства.

² Жаковський Я., Міхнік А., Тішнер Ю. Розмови між паном та панотцем / пер. А. Павлишин. Київ: Дух і літера, 2013. С. 6.

дискусії на глибоко інтелектуальній, науковій і філософській модераторській платформі травматичного досвіду. Як зазначає А. Грін, у таких випадках травма задає траєкторію мислення і діяльності, не стаючи при цьому предметом осмислення¹. Відсутність рефлексії травми залишає її переважно на рівні колективного несвідомого, витісненого й заміщеного відповідною симптоматикою у соціальних практиках. Симптоматика, виходячи із засновків теорії травми й психоаналізу, здебільшого набуває двох форм: *істерії страху* та *неврозу нав'язливих станів*. Як перше, так і друге в українському контексті має виражену сюжетну прив'язку.

Із позицій самостійницького та/або євроінтеграційного сюжету, в якому радянське владарювання подається/сприймається як окупаційне й насильницьке, травматичним виявляється досвід «червоного» і «великого» терорів, цілеспрямовано інспірованих державою; зумовлених недолугою політикою трьох указаних вище голодоморів і перманентних політичних репресій. Найістотношою, крім власне травмоутворюючої, ознакою цих подій є їх *організаційна приналежність до державного апарату*. Для суспільства, що до ХХ ст. не мало власної консолідуючої державності у її організаційно довершеній формі*, вказані події органічно вмонтувалися в канву знедержавлення легітимності, що мало і має своїм наслідком нездоланий приватно-публічний розрив.

Ілюстративними в цьому контексті видаються твердження О. В. Сушка про те, що історичний код українців із закарбованими в нього різноманітними формами гноблення та упослідження із давніх-давен успадкував тяглість відсторонення, своєрідної «соціальної дистанції» від систем суспільного управління – формула виживання в умовах колоніального синдрому. Держава, влада, панівний клас – це зазвичай «вони», а не «ми». Лише 7–8 % визнають, що регулярно беруть участь у громадському житті на будь-якому рівні й у будь-якій формі. Більшість, яка стоїть осторонь, визнає, що не бачить сенсу у проявах громадської участі, ба більше, не завжди готова надавати активній меншості навіть неформальний мандат на представлення своїх інтересів².

У ширшій панорамі наслідків такої мапи колективної ментальності виявляємо не лише дистанційованість від справ публічних, а й особливе ставлення до публічного, державного як до інакшого, чужорідного. При цьому така установка, така матриця сприйняття, лишається вельми функціональною, ригідною і в тих випадках, коли особа має безпосередній контакт з державою, скажімо, стає до державної служби. Державний,

¹ Green A. The Work of the Negative. London : Free Association Books, 1999. P. 47.

* Хоча періоди Київської Русі й Козацької держави і мають велике значення для української політико-правової ментальності й традицій, вони все ж таки не можуть, на нашу думку, розглядатися як такі, для яких властивим був всеосяжний суспільний договір щодо підстав утворення держави, універсальних конвенцій і символічних, дискурсивних конструкцій державотворення, які поширювалися на всю територію сучасної України. Феодальна роздробленість, княжі суперечності, стан облоги чи васального підпорядкування козацької держави – головні тому причини.

² Сушко О. Україна як «наше» // НВ : проєкт «Українські основи». 07.09.2020. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/istoriya-ukrajini-yak-formuvalas-identichnist-narodu-novini-ukrajini-50110482.html> (дата звернення: 15.09.2020).

публічний імператив (інтерес служби) залишається позасуб'єктним, не вбудованим у структуру особистості як елемент вищого чи бодай середнього рівня її спрямованості, не стає особистим імперативом. Звідси – правовий нігілізм, вкрай низький рівень довіри до держави в особі переважної більшості її органів (численні рейтинги, соціологічні опитування – тому підтвердження), прагнення до зміни й оновлення апарату держави (революції, люстрації тощо), перманентне незадоволення результатами його функціонування зі збереженням установки на примат особистого блага без зв'язку із благом спільним. Це один із проявів істерії страху перед зближенням з «левіафаном». Не потребує, вочевидь, додаткової аргументації висновок, що такі риси глибоко укорінилися в детермінаційному комплексі корисливої злочинності, корупції й низки інших видів кримінальної активності.

Слушною з приводу невротичних установок і проявів посттравматичних нав'язливих станів видається думка З. Фрейда, який зауважував, що істеричні симптоми, викликані придушенням («провалами» пам'яті про травмуючу подію) інтерпретуватимуться як нав'язливе бажання відтворити – безсвідомо повторити – придушений досвід¹. Інакше кажучи, це означає відтворення захисних стратегій життєдіяльності із постійною несвідомою готовністю до деструктивних дій із боку держави. Переважаючою виявляється так звана психологія виживання, а не життя, у матрицях якої корисливість постає не нею самою у власному значенні, а таким собі континуальним рятівництвом, прагненням до формування резервних ресурсів, вітальних амортизаторів. Тож, і корислива злочинність серед населення України значною мірою укоренилася у колективній травмі, що тонізує безпекові потреби і захисні мотиви, зводячи їх у ранг мотиваційної домінанти й установки на боротьбу.

Окрему фундаментальну проблему відтворення колективно-травматичної істерії страху та неврозу нав'язливих станів (корисливість як прояв нав'язливих дій і захисних мотивів) становить архетипічний збій, що відбувся у зв'язку з явищем колективізації на селі. Не є таємницею, що земля для українців має саме архетипічне значення, що відсилає до архетипу «Великої Матері» (К. Г. Юнг). Цей архетип є джерелом творчої енергії, ініціативності, прагнення до наставництва і впливу на оточуючих². Колективізація породила посередника в архетипічній комунікації селян із землею – колгосп, що лімітує і кількість, і якість архетипічно значущої діяльності та відчужує результати праці, позбавляючи зворотного зв'язку. Логічним наслідком таких практик стає зниження ініціативності, пригнічення домінантних претензій у системах колективної дії, в тому числі і зокрема – в політиці й економіці. Чи варто говорити про те, що колективізація відбувалася під знаком збройного придушення селянських

¹ Фрейд З. По ту сторону принципа наслаждения // Основной инстинкт / сост. П. Гуревич. М. : Олимп, 1997. С. 204.

² Короленко Ц. П., Дмитриева Н. В. Основные архетипы в классических юнгианских и современных представлениях. *Медицинская психология в России*. 2018. № 1 (48). Т. 10. С. 17.

повстань, і що такі акції тісно вплетені в травматичну тканину українського суспільства? Питання риторичне. Однак цілком очевидно, що магістральні риси національного характеру українства, зокрема у категоріях (а)політичної і (не)правової культури, не могли сформуватися й побутувати без впливу зазначеного досвіду.

Учасники російсько-імперського соціального сюжету теж не позбавлені такої травматизованості, яка, втім, вирізняється маніфестуючим, фруструючим дисонансом між цільовими установками (перш за все, у безпековій сфері з найширшою її інтерпретацією) організації суспільства у державну форму та фактичним результатом такої організації. Фрустрація, як відомо, – потужне джерело агресії. Несвідомий перебіг як фрустрації, так і породжених нею агресивних реакцій, дозволяє говорити про найбільш широкий спектр асоціальної активності, детермінованої такими станами.

Спільними для обох сценаріїв є дегуманізація соціальності, знецінення значимості людського життя як на тлі масовості насильницьких смертей (терор, репресії) та особливостей радянської воєнної політики під час радянсько-фінської та Другої світової війни, у зв'язку з якими дуже високими виявилися людські втрати, так і з урахуванням відповідних змін у символічному просторі. Особлива обрядовість та значущість ритуалу поховань, коли на похорон збирається все село, обертається під час голодоморів, війн та у таборах ГУЛАГу нівелюванням значення обходження з тілами померлих і фокусуванням на виживанні. Безумовно, такий досвід не міг зникнути і не зник безслідно, залишивши посттравматичні феномени дегуманізації, трансформовані, серед іншого, і в елементах реальної соціальної політики, і в тих самих феноменах корисливості й інших проявах буття так званої психології виживання.

II. Колективна травма як предметований* чинник соціогенезу, фетиш, предмет фальсифікації, симулятивного заміщення. Гносеологічною підставою для виділення такого ракурсу аналізу та відповідної кримінологічно значущої категорії колективної травми є концепт перетвореної форми (рос. – *превращённая форма*; нім. – *verwandelte Form*). Його зміст вдало описав М. К. Мамардашвілі (мовою оригіналу): «Спецификой превращённой формы является действительно существующее извращение содержания или такая его переработка, что оно становится неузнаваемым прямо. Но сама эта косвенная фигурация, не являясь просто частью субъективного мира... выступает, как вполне самостоятельный предмет, “сущность”. Субъект видит его как внеположенную данность бытия... В этом смысле превращённая форма видения действия системы изнутри её самой есть объективированная ориентация сцепления в ней атомарных сознательных актов, есть реально полагаемый вовне субъектов объект, определяемый отношениями системы как целого и из них черпающий свою жизнь, а не из акта понимающего субъекта. Наоборот, для последнего самым этим объектом индуцируется поле понимания и

* рос. – опредмеченный.

возможного движения мысли, создаётся замкнутое горизонтом пространство, ... а с другой стороны, этим же объектом отбрасывается своего рода "тень" на различные области системы – индуцируется зона принципиального непонимания, "мёртвое пространство", непроницаемое для луча сознания»¹.

Отже, колективна травма з концептуального боку постає перетвореною формою, окремими об'єктом дійсності, який, потрапляючи та всіляко підживлюючись на дискурсивному, смислоутворюючому рівнях стає оператором соціального орієнтування. Такий оператор, виконуючи функцію орієнтування (сприйняття, інтерпретації, мотивації), володіє кількома значущими властивостями.

1. Предметність травми у складниках суспільного дискурсу завжди актуалізує, підтримує у тональному стані *комплекс жертвовності*. Загальна конотативність втрат, людських жертв підживлює стани туги й тривожності, що підсилюються ритуалізмом, особливо інтенсивними комеморативними символічними практиками (увіковічення, пам'ятники, пам'ятні дати, паради, реконструкції тощо) і практиками ретрансляції травматичного досвіду, формує ресентиментарну соціальну матрицю. Остання є насиченою наративами боротьби, цінності й священності жертви, «боргових зобов'язань» усіх прийдешніх поколінь (щодо ситуації воєнних дій на Сході України – додатково діє «конкуруюча віктимність»). Але оскільки необхідним елементом будь-якої перетвореної форми є символічний ерзац, що усуває розрив між образом, коцептом, наративом, себто суб'єктивною дійсністю і дійсністю об'єктивною, остільки ж травма-фетиш:

а) *деконструює* лінійно-часові зв'язки, замінюючи синхронізацію синкайризацією, часову узгодженість – часовими провалами; З. Фрейд з цього приводу зауважував, що анамнестичне знання (забування, витіснення, в тому числі й через травму) за певних умов може набувати форми часового зміщення, хронологічної плутанини²; люди змушені повторювати витіснене як переживання *теперішнього часу*, замість того щоб *згадати* про нього як про частину *минулого*³, отже, травма із «провалу» в символічній структурі («незв'язна історія») перетворюється на принцип структурування («нав'язливі повторення»)⁴;

б) на цій основі відбувається *фальсифікація* причин травми, репрезентуючи їх «осучаснені» аналоги, чим актуалізується не лише статус «жертви», а й готовність до боротьби; наочно це ілюструє сумнозвісний мем «Можем повторить!» з російсько-пропагандистської системи експлуатації травми Другої світової війни («И вечный бой, покой нам только снится...» –

¹ Мамардашвили М. К. Превращённые формы // Онтология. Тексты философии / ред.-сост. В. Кузнецов. М.: Академический Проект; Фонд «Мир», 2012. С. 324.

² Freud S. Dora :An Analysis of a Case of Hysteria. N.-Y. : Collier Book, 1963. P. 12–13.

³ Фрейд З. По ту сторону принципа наслаждения // Основной инстинкт / сост. П. Гуревич. М.: Олимп, 1997. С. 205.

⁴ Ушакин С. «Нам этой болью дышать?» // Травма: пункты : сб. статей / сост. С. Ушакин и Е. Трубина. М.: Новое литературное обозрение, 2009. С. 11–12.

Й. Бродський), такі ж само наративи екстраполюються і на частину українського суспільства за російсько-імперською сюжетною лінією і не тільки (цим же відрізняються радикально-націоналістичні наративи).

У стані квазівійни перебуває і низка інших народів світу*. Боротьба зводиться до смислоутворюючого, ідентичнісного начала, постає установкою і ширше – матрицею нав'язливих станів, вийти з якої неможливо без глибинної рефлексії, політики визнання травми як факту минулого на рівні колективних меморіальних і просвітницьких практик, розрахованих на тривалу перспективу. В іншому разі нав'язливі стани визначатимуть порядок денний, на них «гратимуть» політичні актори, зберігаючи поживне підґрунтя для відтворення злочинів проти громадської безпеки, злочинів ненависті та широкого маніпулювання масовою свідомістю.

По-мистецькі тонко відчував стійкість таких рис характеру Н. М. Коржавін:

*Столетье промчалось. И снова,
Как в тот незапамятный год –
Коня на скаку остановит,
В горящую избу войдет.
Ей жить бы хотелось иначе,
Носит драгоценный наряд...
Но кони – всё скачут и скачут.
А избы – горят и горят¹.*

Перманентне перебування у стані боротьби виснажує життєву і творчу енергетику, звужує увагу й волю, звужує простір для мислення. І це найбільш небезпечно – звуження мисленнєвого простору в умовах та внаслідок війн та інших потрясінь. У таких умовах знецінюється інтелектуалізм, що опиняється у маргінальному становищі. І це не є новим в історії: саме в таких умовах стратили Сократа (Афіни, війна за Спартою) і у схожих умовах наразі перебуває наша держава...

Посттравматичний стан, як наголошує С. Ушакін, не має нічого спільного з прагненням піти від травми. Навпаки, це прагнення вписати сліди травми в структуру повсякденності теперішнього стає сутністю посттравматичного життя². Таким чином, генерується психогенний ланцюг

* З інтерв'ю В. В. Манського – документаліста, який здійснив залучене соціологічне спостереження умов життя в Північній Кореї (мовою оригіналу): «Прежде всего я думал, что это система страха, подавления, что люди внутри себя все понимают. Но, окунувшись, я увидел, что люди в принципе не только не понимают, а даже не задумываются... Люди там родились вот в такой данности, в которой жили их родители и их деды, и у них нет никакой информации, что жизнь может быть какой-то другой... Они знают, что живут плохо только потому, что против них Соединенные Штаты... Сопровождающие нам показали на детей – лет семи-восемь, в военной форме, и говорят: "Их родители погибли на войне, это дети войны". Какая война? Последняя война, в которой участвовала Северная Корея, была шестьдесят лет назад!.. Но они воюют, они реально воюют» (див.: Манский В. В. Там всё – фейк. *Новое время*. 2015. 12 декабря. URL : <http://newtimes.ru/articles/detail/105543> (дата звернення: 18.09.2020)).

¹ Коржавин Н. М. Вариации из Некрасова // Годы. Стихи. М. : Советский писатель, 1963. С. 56.

² Ушакин С. «Нам этой болью дышать?» // Травма: пункты : сб. статей / сост. С. Ушакин и Е. Трубина. М. : Новое литературное обозрение, 2009. С. 8.

«віктимність – тривожність – страх – ненависть – агресія»; цикл замикається на механізмах нав'язливої дії у *спільнотах втрати*. Саме такий ланцюг покладено у підґрунтя маніпуляції масовою свідомістю в цілях соціальної дезінтеграції, нарощування агресивного потенціалу, ненависті й соціальної дистанції з подальшим переведенням метафізичного на рівень онтологічний – продукуванням злочинів ненависті, інших політичних кримінальних практик, зміцнення життєздатності політичних режимів, що на символічному й дискурсивному рівнях привласнюють собі атрибути боротьби, таким чином легітимізуючи себе.

При цьому слід також усвідомлювати і те, що такі установки розгортаються за схемою істерії страху, і неврозів нав'язливих станів. Цікаво відмітити: істерія страху на колективному рівні циркулює довкола *сфальсифікованого* об'єкту, перетвореної форми. З. Фройд, а за ним і М. К. Мамардашвілі, висловлювали позицію, згідно з якою зв'язки, що випадають під час перетворення форми, символічно переробляються (заміщаються). На місце предмету як системи зв'язків стає квазіпредмет, де прояв дії цих зв'язків прив'язано до якоїсь субстанції, яка заповнює їх у системі залежно від «властивостей» такої субстанції; вона заповнює «дірки» цілого, формуючи з нього систему з необхідною повнотою зв'язків¹. І це – принципово важливий момент для розуміння специфіки технологій сугестії, пропаганди, що ґрунтується на механізмах як постпам'яті, так і пам'яті про актуальний травматичний досвід. У цій технології неодмінно присутня контраверсія джерела страху – об'єкт поклоніння, поваги, інакше кажучи – соціальний авторитет (квазіпредмет у перетвореному об'єкті), що бере на себе роль провідника у «світі страхів», «мракоборця» й «світоча», захисника всіх ображених. Але нюанс у тому, що така фальсифікація, заміщення є одним з елементів технології колективного підкорення, маніпулювання масами: спочатку травма, далі її витіснення, заміщення – й на авансцені з'являється «вбивця» (суб'єкт травматизації чи його політичний спадкоємець), що стає об'єктом палкої народної любові. Влучним і художньо витонченим у цьому аспекті є ремарка Л. С. Рубінштейна (мовою оригіналу): «Сталина любот яростно и нежно. Любот не сердцем или, ни дай Бог, мозгами, а чем-то куда более надёжным – переломанным хребтом, отбитой селезёнкой и поротой задницей. Такая любовь крепче»².

Такою є логіка підтримання фанатичної ірраціональної прихильності до правителя; ігри з архетипом «Старого Мудреця», що породжують найпотужніші ефекти патерналізму, запит на «сильного лідера», на «справжнього господарника», зрештою «хазяїна» (вимовляється з «придиханням») на масовому соціальному рівні не може забезпечуватись виключно травматичним шляхом. Подальші траєкторії суспільного розвитку фактично є посттравматичними, вони тривалий час зберігають інерцію, запит на авторитаризм. Останній сприймається дійсно як бажане

¹ Мамардашвили М. К. Превращённые формы // Онтология. Тексты философии / ред.-сост. В. Кузнецов. М.: Академический Проект; Фонд «Мир», 2012. С. 327–328.

² Рубинштейн Л. С. Что слышно. М.: АСТ; CORPUS, 2018. С. 171.

явище серед широких соціальних верств, що являє світові контраверсію пушкінської формули «На свете счастья нет, но есть покой и воля...»¹: всезагальне, напружене, істеричне щастя за повної відсутності спокою і свободи волі² (принаймні у політичному аспекті).

Але слід усвідомлювати, чим зумовлено такий запит, розуміти його травматичну етіологію, блокуючи спроби маніпулювання хворобливими станами колективної ментальності. І не менш важливим видається розуміння культурно-психологічного контексту розвитку тієї категорії українського суспільства, життєві траєкторії представників якої розгортаються у російсько-імперському сюжеті з відповідними наративами і посттравматичними станами. Урахування останніх є необхідним під час розроблення та реалізації концепції перехідного правосуддя в Україні, визначення реальних можливостей і водночас ризиків роботи комісій правди (чи інших органів, покликаних встановлювати історичну правду), можливостей примирення тощо.

Неважко помітити, що описані вище особливості відтворення істерії страху та нав'язливих станів властиві здебільшого для представників російсько-імперської сюжетної лінії соціогенези. Соціальні групи, занурені в неї, мають дещо відмінний історичний досвід. Це – соціальні групи, переселені з інших територій СРСР та/або корінні мешканці України, але які складали соціокультурну і суспільно-політичну опозицію самостійницькому проєкту нашої держави. Наскільки вони зараз чисельні – достеменно сказати важко; побічні висновки можна зробити, виходячи з аналізу електоральних уподобань, ставлень до зовнішньополітичного вектору розвитку країни, бачень причин і сторін конфлікту, що триває на Сході України. Результати відповідних соціологічних опитувань широко презентовано у відкритому доступі, що звільняє нас від необхідності у додатковому описі цієї складової досліджуваної проблематики.

2. Колективний посттравматичний синдром є контекстуальним та виявляє своє соціальне, кримінологічне значення виключно у *контакті, діалозі* з іншою суб'єктністю. 3. Фрейд підкреслював, що провали в пам'яті, пов'язані з травмою (а колективна травма – це завжди розрив соціальної тканини, провал, епістемологічний параліч, що виникає у зв'язку з неможливістю узгодити фактичний бік події із наявним дискурсом та наративами, неможливістю осмислити й висловити – прим. авт.), мають значення тільки в процесі відносин із тим, хто має уявлення про нормативну «цілісність», тобто лише в процесі відносин з Іншим, чи це людина, чи система символів і правил (символічний порядок)³. Отже, *травма – це діалогічний феномен*. Саме тому нав'язливі дії та істерія страху можуть набувати скільки-небудь осмисленого (нехай і на символічному рівні; оперування симулякрами) змісту виключно в контексті іншої

¹ Пушкин А. С. Пора мой друг, пора! Покоя сердце просит // Собрание сочинений : в 10 т. М. : ГИХЛ, 1959–1962. Т. 2. Стихотворения. 1823–1836. С. 387.

² Рубинштейн Л. С. Что слышно. М. : АСТ ; CORPUS, 2018. С. 172.

³ Freud S. Dora : An Analysis of a Case of Hysteria. N.-Y. : Collier Book, 1963. P. 12.

суб'єктивності (справжнього чи удаваного опонента діалогічної системи), інакшої реальності. І коли таких реальності немає, їх не без успіху створюють. Створюється ситуація протидії сфальсифікованому колективному суб'єктові, запускається механізм системи нав'язливої діяльності, актуалізується ресентимент. Останній консолідує соціальні групи у форматі «проти когось». Звідси – наступна властивість, ідентичнісна.

3. Колективна травма в низці випадків є *фактором ідентичності* безвідносно соціальної сюжетності, тобто є принципом консолідації. Не треба надмірних інтелектуальних зусиль, щоб переконатися на прикладі як нашої держави, так і решти країн пострадянського простору (а особливо Росії), що систему аргументів, яка перебуває у підґрунті так званої національної ідеї (а по суті – концептуального засновку суспільного договору), рясно пересипано відсилками до колективних травм, до досвіду протистоянь і втрат, до героїчності та жертвовності. У разі спроби сформувати, оформити ідентичність завжди (чи майже завжди) відбувається апелювання до травматичного сюжету. Отже, травма стає фактором формування ідентичності. Конкуренція ж травм у межах різних соціальних сюжетів підживлює конкуренцію ідентичностей. І це – дуже глибока проблема для українського суспільства, адже йдеться про відмінні ідентичності, що відтворюються, стимулюються на рівні несвідомого, на рівні колективних травм. Примирити ці ідентичності у наказовий спосіб чи на рівні раціонального діалогу неможливо. У цьому діалозі домінантою є не рацію, а емоція, утвердження права на власну ідентичність (за механізмами мегалотимії, або ресентименту*), безпеку і груповий нарцисизм.

Цілком очевидно, що колективна травма не є продуктивним фактором консолідації суспільства у проєктах майбутнього, особливо, коли йдеться про необхідність переукладення суспільного договору та синхронізації або ж синкайризації різних соціальних сюжетів. Тому заклики «роз'ятрити рану» колективної травми дійсно можуть послугувати зміцненню ідентичності, але не у варіанті ізотимії (визнання рівності, гідності), а як мегалотимія. Формується ресентиментарне гравітаційне поле: жертвовність породжує страх, за страхом слідує гнів, за гнівом – ненависть; звужуються увага й свобода волі, звужуються мислення й місце для інтелектуального маневру, для стратегування, для стратегічної гри. Без останніх двох компонент вельми примарними видаються шанси на успішне просування у самостійницькому українському сюжеті.

Висновки. Колективна травма – складно утворений соціокультурний психогенний феномен, здатний до визначення траєкторій суспільного розвитку, через механізми витіснення та заміщення детермінує реакції істерії страху і нав'язливих станів, що характеризуються високим криміногенним і віктимогенним потенціалом. Описані два типи

* Щодо змісту та кримінологічного значення ресентименту див.: Орлов Ю. В. Ресентимент: шлях від жертвовності до злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1 (22). С. 140–151.

колективної травми (як безпредметний і предметований чинник соціогенези) функціонують не окремо, констелятивно, а на принципах дифузії, взаємопроникнення. Разом із тим виявляють і контрверсійні, конфліктні контури соціальних взаємодій між тими акторами, яким властиві різні типи травматизації. За цією логікою описується аналітична схема детермінації ресентименту, фронтирної злочинності. В етіології останніх істотну роль відіграють діалогічні, консолідаційні (ідентичнісні) властивості травм, особливо в умовах заміщення й фальсифікації причин травмоутворення, їх соціальних проєкцій на площину синкайризації часових розривів. Такі властивості активно використовуються в технологіях маніпуляції масовою свідомістю і діяльністю, зумовлюють можливості нарощування соціальної напруженості, криміногенного потенціалу, підвищують інтенсивність відтворення злочинів ненависті, політичної та фронтирної злочинності. Тож, перспективними напрямками подальших досліджень слід вважати деталізацію механізмів пропагандистських психотехнік, що ґрунтуються на стимуляції колективно-посттравматичних синдромів, розроблення заходів щодо їх блокування, мінімізації впливу, а також стратегій загальносоціального розвитку і забезпечення кримінологічної безпеки з урахуванням фактора колективних травм.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2020

Юрій Владимирович ОРЛОВ,

доктор юридических наук, профессор

(Харьковский национальный университет внутренних дел)

TRAUMASTUDIES В ФОКУСЕ КРИМИНОЛОГИЧЕСКОГО АНАЛИЗА (УКРАИНСКИЙ КОНТЕКСТ)

Описаны теоретические предпосылки криминологического исследования коллективных травм. Охарактеризованы природа и типы коллективных травм. Выделены беспредметная и опредмеченная коллективные травмы как принципиально различные их типы, детерминирующие неодинаковые криминологически значимые психогенные эффекты. Выявлены, описаны и объяснены замещающе-фальсифицирующие, диалогичные и консолидирующие свойства коллективных травм. Доказана их связь с воспроизводством явления рессентимента, фронтирной преступности и преступлений ненависти. Отстаивается мысль о том, что подобные свойства используются в психотехниках суггестий и манипуляции массовым сознанием.

Ключевые слова: коллективная травма, вытеснение, замещение, фальсификация, истерия страха, навязчивое состояние, рессентимент, преступность.

Yurii V. ORLOV,

Doctor in Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs)

**TRAUMA STUDIES WITHIN THE FOCUS OF CRIMINOLOGICAL ANALYSIS
(UKRAINIAN CONTEXT)**

The article is focused on theoretical grounds of the criminological study of collective trauma. The nature and types of collective trauma have been characterized. The pointless and objectified collective traumas have been singled out as their fundamentally different types, determining different criminologically significant psychogenic effects. The substitutive and falsifying, dialogical and consolidating properties of collective trauma have been revealed, characterized and explained. Their connection with the reproduction of the phenomenon of resentment, frontier criminality, and hate crimes has been proved. The idea that such properties are used in psychotechnics of suggestions, manipulation of mass consciousness has been substantiated.

Key words: *collective trauma, repression, substitution, falsification, fear hysteria, obsessive state, resentment, criminality.*

Зразок для цитування:

Орлов Ю. В. Traumastudies у фокусі кримінологічного аналізу (український контекст). *Вісник Кримінологічної асоціації України* : зб. наук. праць. № 2 (23). 2020. – С. 13—31.